

*Ніна Атаманчук,
Анжела Пасічніченко
(Полтава)*

СПІЛКУВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто проблему розвитку самосвідомості та спілкування дошкільників. Наголошується, що спілкування з дорослими і ровесниками для дітей дошкільного віку є тією практикою взаємовідносин з іншими людьми, яка формує їхню самосвідомість.

Ключові слова: спілкування, розвиток, самосвідомість, дошкільник.

Постановка проблеми. Серед проблем сучасної психології, спілкування є однією з найбільш актуальних та досліджуваних.

Спілкування є багатоплановим процесом встановлення і розвитку контактів між людьми, який передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії сприймання і розуміння суб'єктами спілкування один одного.

Наші спостереження показали, що процес усвідомлення дошкільником себе як суб'єкта діяльності та спілкування перебуває під значним впливом його ідеального "самообразу". Свідомість дитини ніби вбирає в себе все те, що підтверджує її високу самооцінку, допомагає підростаючій особистості ствердитися в тому, що вона краща за інших і здатна виконати все, тому заслуговує на особливу увагу навколишніх людей. У випадку суттєвого розходження між бажанням дитини бути подібною до ідеального самообразу, з одного боку, та її реальними здобутками і поведінкою – з другого, виникає ілюзорна самосвідомість, так званий феномен, який провокує негативні способи самоствердження дитини в колі ровесників, формує в неї тривожні очікування негативної оцінки себе самої з боку навколишніх людей та призводить до закріплення афективних форм її поведінки.

Саме в спілкуванні, і, перш за все в безпосередньому спілкуванні зі значущими іншими (батьками, педагогами, однолітками і т.д.) відбувається становлення людської особистості. Спілкування є необхідною умовою розвитку самосвідомості, а саме: становлення самооцінки, її когнітивного, емоційного та вольового компонентів.

Ми поставили мету – на основі аналізу наукових джерел та власних спостережень з'ясувати роль спілкування у розвитку самосвідомості дітей дошкільного віку

Результати дослідження та їх обговорення. Спілкування – складний процес, в якому виділяють три взаємопов'язані аспекти – комунікативний, інтерактивний і перцептивний [6].

Комунікативний аспект спілкування це обмін між його учасниками різною інформацією: знаннями, думками, почуттями тощо. Головним засобом спілкування є мовлення – використання мови, значення якої є водночас і носіями знань, і знаряддям пізнавальної діяльності.

Інтерактивний аспект спілкування характеризує організацію між його суб'єктами. Спілкування в цьому разі може бути кооперацією або ж конкуренцією. Конкуренція часто супроводжується конфліктами, які негативно позначаються на діяльності дітей. Кооперація передбачає взаємодопомогу, прикладання зусиль.

Перцептивний аспект спілкування характеризує особливості сприймання і взаєморозуміння партнерами один одного.

О. О. Бодалев підкреслював, що "спілкування – це найскладніше переплетення ставлень один до одного, до спільної діяльності та її результатів і до самих себе, і одночасно яскравий показник вміння спілкуючись зрозуміти і об'єктивно оцінити один одного" [2, с. 44].

Серед питань з проблеми становлення і розвитку спілкування дошкільників з ровесниками слід виділити саме ті, які розкривають становлення образу "Я" (М. І. Лісіна, А. І. Сільвестру, О. О. Смирнова), зокрема образу себе дитини як суб'єкта комунікації, а також сприймання образу ровесників – партнерів по спілкуванню. Зазначений аспект почасти реалізовано в експериментальних дослідженнях (А. В. Доровського, С. П. Тищенко, Ж. В. Чайникової, П. Р. Чамати, О. К. Ягловської тощо).

Сьогодні уже існує чимало досліджень, присвячених проблемі становлення й розвитку спілкування дошкільників з ровесниками (Д. Б. Годовікова, Я. Л. Коломинський, В. К. Котирло, М. І. Лісіна, В. С. Мухіна, Т. О. Рєпіна, С. Г. Якобсон та інші). Ученими експериментально доведено, що образ себе і образ ровесника – партнера по комунікативній взаємодії (ці образи є "довготривалими" продуктами спілкування), реально визначають характер взаємовідносин між дітьми.

М. І. Лісіна, вивчаючи проблему розвитку спілкування в дітей перших семи років, так окреслила сутність цього явища: "... потреба в спілкуванні полягає в бажанні пізнати іншу людину і самого себе. Оскільки таке пізнавання має інтенсивне ефективне забарвлення і тісно переплетене з формуванням ставлення до іншої людини і до себе, оскільки потреба в спілкуванні є бажання оцінки й самооцінки – оцінки іншої людини, з'ясування оцінки іншої людини своєї особистості і вчинків і самооцінки" [5, с.184].

Далі М. І. Лісіна підкреслює, що обмін "оціночною" інформацією має для дитини першочергове значення, бо слугує завданням найкращої координації дій партнерів. Правильне розуміння достоїнств і недоліків іншої людини та власних (через сприймання оцінки, даної їй партнером по спілкуванню) забезпечує найвищу ефективність співпраці. "Таке спілкування створює оптимальні умови для саморегуляції суб'єкта, для досягнення ним максимального активного узгодження з іншими членами суспільства, для встановлення адекватних взаємовідносин з іншими людьми" [5, с. 9]. Під час досліджень М. І. Лісіна та співробітники приділяли увагу питанню обміну "оцінною інформацією" при спілкуванні. Ними було встановлено, що образ "Я" підростаючої особистості формується ще в дошкільному віці й у старших дошкільників є достатньо стійким утворенням. Про це свідчать праці, у яких

розкрито зв'язки між особливостями образу самих себе в дітей з типом їх цілісної діяльності (І. Т. Дімітров [3]), висвітлено роль досвіду спілкування у формуванні в дошкільників уявлень про свої можливості (А. І. Сільвестру [7]).

Отже, М. І. Лісіна та представники її наукової школи чимало праць присвятили проблемі розвитку самосвідомості та спілкування дітей дошкільного віку. Відповідно до отриманих ними даних утворення самосвідомості виступає і продуктом спілкування (образ себе, самооцінка), і одночасно предметом потреби у спілкуванні. І продукт спілкування, і предмет його потреби недоступні для безпосереднього спостереження, проте їх зміст і особливості можуть бути виявлені під час вивчення тієї регулятивної ролі, яку вони виконують у процесі комунікативної взаємодії. Так, наприклад, Д. Б. Годовікова, досліджуючи мотиваційну роль образу "Я" дитини на основі вивчення її комунікативної активності, отримала цікаві дані про регулювання дитиною дій ровесника, або про керування його поведінкою з тим, щоб ствердитись у позитивному самосприйнятті, знайти в партнерові поцінувача своїх достоїнств.

У дослідженнях, проведених під керівництвом Т. О. Репіної, вивчалися різні прояви взаємовідносин між дітьми, їх загальна характеристика; функції, які виконує спілкування, та їх значення у психічному розвитку дитини; вплив змісту спільної діяльності, її мотивів і успішності на стосунки між дошкільниками [4, с.7].

Т. О. Репіна зауважує, що спілкування, як форма вияву стосунків, лише частково й не завжди адекватно відображає їх зміст. І хоча в дошкільному віці діти більш безпосередні, але вже і тут зустрічаються випадки неадекватного вияву в поведінці дитини справжніх її ставлень до ровесника. Вона припустила, що труднощі у встановленні позитивних взаємовідносин пов'язані: 1) з мотиваційною сферою; 2) з сферою соціальної перцепції.

А. Г. Рузька, Л. М. Царгородцева, Л. Н. Галігузова, та ін. підкреслюють специфічну роль у загальному психічному розвитку дитини її спілкування з однолітками порівняно із спілкуванням із дорослими. Контакти з однолітками відзначаються невимушеним і розкутим характером, яскравим емоційним забарвленням. Водночас ці контакти значно поступаються сфері спілкування з дорослими своєю змістовністю та глибиною особистісних відносин [1].

На основі зазначеного можна зробити висновок, що спілкування і спільна діяльність дошкільників у групі ровесників – важливі джерела формування їхнього позитивного емоційного ставлення один до одного. Спрямованість переживань дитини на саму себе чи на іншого зумовлює її ставлення до ровесника, вносить у нього відчуження або гуманність. Разом з тим характер емоційного ставлення до партнера визначається всією сукупністю особистісних якостей, рівнем домагань, самооцінкою, очікуваною оцінкою себе з боку ровесників і т.ін., суттєво залежить від того, у якій мірі у спільній діяльності реалізуються індивідуальні особливості.

Висновок. У цілому спілкування з дорослими і ровесниками для дітей дошкільного віку є тією практикою взаємовідносин з іншими людьми, тим

соціальним буттям, яке визначає їхню свідомість, формує їхню самосвідомість. Це означає разом з тим, що вивчення особливостей розвитку самосвідомості дітей у процесі їхньої комунікативної діяльності відкриває шлях до ефективного керування розвитком взаємовідносин між дитиною та навколишніми людьми. Зокрема в рамках загальної залежності між характером комунікативної активності дитини та особливостями її самосвідомості перспективним є дослідження психологічних механізмів і способів самоствердження дитини дошкільного віку, її труднощів у спілкуванні. Ми вважаємо, що дослідження розвитку самосвідомості під кутом зору комунікативної взаємодії дитини з ровесниками дозволить вирішити такі життєво важливі практичні завдання, як самоствердження і самореалізація особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алякринский Б.З. Спілкування та її проблеми / Б. З. Алякринский. – М., 2001. – 186 с.
2. Бодалев, А.А. Сприйняття й розуміння людини людиною / А. А. Бодалев. – М., 2002. – 140 с.
3. Димитров И. Т. Целостная деятельность и образ самого себя // Новые исследования в психологии. – 1979. – №2. – С. 21.
4. Отношения между сверстниками в группе детского сада: Опыт социально–психологического исследования / Под ред. Т. А. Репиной. – М.: Педагогика, 1987. – 200 с.
5. Развитие общения у дошкольников / Под ред. А. В. Запорожца, М. И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1974. – 288 с.
6. Леонтьев А. А. Психология спілкування / А. А. Леонтьев. – М., 2000. – 279 с.
7. Сильвестру А. И. Роль индивидуального опыта и опыта общения в формировании у дошкольников представления о своих возможностях: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1978. – 17 с.

SUMMARY

In the article is examined the problem of development the self-awareness and communication of pre-school children. Also is found out that the communication with adults and same-age children for pre-school children is that practice of relations with other people, which forms their self-awareness.

Key words: *communication, development, self-awareness, pre-school children.*